

had. Het doet ook niet af aan de sterke band met haar vader. Uit historisch perspectief is het zeer jammer dat Otto Frank deze blaadjes buiten de publicatie van de dagboeken hield. Uit menselijk oogpunt is het wel begrijpelijk, zoals begrijpelijk is dat hij ook enkele andere passages, die wel bij de dagboeken die hij aan Oorlogsdocumentatie vermaakte zaten, uit de publicatie weerde. In de wetenschappelijke editie uit 1986 wordt wel aangegeven van welke datum en hoe omvangrijk die passages zijn. Het ziet er thans (mei 2000) naar uit dat binnen afzienbare tijd een nieuwe druk van de wetenschappelijke editie van de dagboeken zal kunnen verschijnen waarin zowel de oude weglatingen als de nieuw opgedoken blaadjes zullen zijn opgenomen.

Nog niet volledig opgehelderd is waarom Otto Frank deze vijf blaadjes, anders dan die andere passages, apart bewaarde en tegen het einde van zijn leven aan Cor Suijk overhandigde. Deze hield het bestaan van deze blaadjes geheim tot hij het aan Muller onthulde om er vervolgens ook zelf mee naar buiten te treden. Wat afstand nemend van de publicitaire sensatie, en zonder aan het bijzondere van deze 'vondst' te willen afdoen, kan overigens worden vastgesteld dat inhoudelijk gezien de kenniswinst niet erg groot is. Aan het beeld van Anne Frank en de relatie met haar ouders verandert eigenlijk niets. En als bron voor de aard van het huwelijk van Edith en Otto Frank (een curieuze vraag overigens van zeer beperkte historische betekenis lijkt mij) zijn deze blaadjes nauwelijks betrouwbaar te noemen.

Een ander punt waar Lee en Muller van elkaar verschillen is de vraag naar de verrader, de tipgever aan de Gestapo. Lee volgt de gangbare weg. Magazijnknecht Van Maaren is het zwaarst verdacht en als zodanig beschouwd en aangewezen. Maar zijn schuld is nimmer bewezen, dat wil in ons rechtssysteem zeggen: niet schuldig. Anders gezegd: we weten het niet. Muller geeft toe dat zij het ook niet weet, maar suggereert met enige nadruk de echtgenote van een andere magazijnbediende, Lena Hartog-van Bladeren, als tipgeefster. Dat is een creatieve wending (niet volstrekt origineel overigens, zij was wel al eerder terzijde besproken). Maar van een sterke bewijsvoering is geen sprake. In het bijzonder lijkt mij hier twijfelachtig dat de zinsnede over de telefonische tip 'hardnekkige geruchten spreken van een vrouwelijke stem' ongeannooteerd is gebleven. Meer in het algemeen valt op, dat de indruk van beide schrijfsters, dat de arrestatieploeg precies wist hoe en waar te zoeken, op het eerste gezicht strijdig is met het aanwijzen van niet-ingewijden als verdachten. En de magazijnbedienden zaten niet in het complot van de verzorgers, al konden zij allicht vermoeden dat er in het voor hen ontoegankelijke achterhuis onderduikers zaten. Hoe dan ook, de formulering van Harry Paape uit 1986 lijkt nog altijd adequaat: 'Dat dit Van Maaren is geweest, lijkt ons niet uitgesloten ... Dat het iemand anders is geweest achten wij minstens even waarschijnlijk. De juiste toedracht zal niet meer gereconstrueerd kunnen worden' (wetenschappelijke editie van de dagboeken, 53).

Eén opmerking tot slot. Na lezing van beide boeken viel mij in dat de eigenlijk interessante figuur om te biograferen Otto Frank is. In het bijzonder zijn leven na de Tweede Wereldoorlog kent een aantal aspecten die nadere behandeling verdienen. Hij was Anne's held en in zekere zin nemen beide schrijfsters dat van haar over. Ongetwijfeld was Otto Frank een bijzonder mens. Juist daarom verdient hij een biografie die hem in zijn sociale context neerzet en analyseert. Daarmee zal hij 'menschelijker' worden, zoals zowel Lee en Müller Anne menselijker hebben beschreven dan in veel verheerlijkende publicaties gebeurt. Dat is een belangrijkste verdienste.

J. C. H. Blom

H. Knap, *Forschungsstelle Langeveld. Duits afluisterstation in bezet Nederland* (Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 1998, 352 blz., f45,-, ISBN 90 6707 467 5).

De belangstelling voor de geschiedenis van *sigint* als onderdeel van de geschiedenis van

inlichtingen- en veiligheidsdiensten lijkt de laatste jaren toe te nemen, ook in Nederland. Zo hield de Stichting inlichtingenstudies Nederland in het najaar van 1999 een internationaal congres over 'Sigint in the Cold War'. *Sigint* is de afkorting van het Engelse *signals intelligence*, een sterk gespecialiseerde vorm van inlichtingenwerk die zich bezig houdt met het intercepteren ('aftappen') van alle mogelijke vormen van communicatie 'door de lucht' zoals telex-, radio- en telefoonverkeer. Over de belangrijke rol die deze vorm van inlichtingen verzamelen in de Tweede Wereldoorlog heeft gespeeld, is inmiddels het nodige bekend geworden. Het Duitse onderzeebootwapen bijvoorbeeld moest de strijd om de beheersing van de Atlantische Oceaan verliezen omdat de Engelsen er dankzij een enorme inspanning in geslaagd waren de communicatie tussen de leiding van de *Kriegsmarine* en de onderzeeërs 'mee te lezen'. Ook de Duitse kant van de interceptiemedaille is niet geheel onbekend. Over de activiteiten van Goerings Y-Dienst is het een en ander bekend, evenals over het oprollen van de Russische spionagegroep Rote Kapelle dankzij de radiopeilingen van de Duitse contraspionage. *Forschungsstelle Langeveld*, geschreven door de oud-journalist (onder meer eindredacteur van het NOS-journaal) Hans Knap, voegt aan deze bestaande kennis nieuwe en interessante details toe.

De kern van Knaps boek wordt gevormd door het relaas van de activiteiten — en de resultaten daarvan — van het Duitse afliuisterstation Langeveld bij Noordwijk, dat in staat was een groot deel van de radiografisch overgebrachte telefoongesprekken tussen het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten te intercepteren. Het resultaat was, in de woorden van de auteur, een 'Who is who' van politici en militairen die in het kader van de geallieerde oorlogvoering van belang waren. Een hoogtepunt in het bestaan van de *Forschungsstelle* was het opvangen en hoor- c.q. leesbaar maken van een rechtstreeks gesprek tussen Churchill en Roosevelt, dat dan ook onverwijld aan de hoogste leiders van het Derde Rijk in Berlijn werd toegezonden. Deze en andere successen zorgden ervoor dat het de *Forschungsstelle* nooit aan financiële middelen heeft ontbroken, zelfs niet toen het oorlogstij al gekeerd was en het afliuisterstation werd ondergebracht in een nieuw speciaal voor dit doel gebouwd onderkomen in de buurt van Eindhoven.

Het voorspel tot de kern van het boek is lang en neemt ongeveer 150 van de 350 bladzijden in beslag. Knap heeft dit voorspel echter nodig om duidelijk te maken hoezeer de ontwikkelingen op het gebied van de telecommunicatie in Duitsland en Nederland tot 1940 parallel hadden gelopen en hoezeer Nederland in dit opzicht op Duitsland was aangewezen. De tientallen jaren durende Duits-Nederlandse samenwerking maakte het de Duitsers tijdens de Tweede Wereldoorlog mogelijk 'reibungslos' de in Nederland en in het ontvangstation Langeveld aangetroffen apparatuur van Duitse makelij in dienst te stellen van de oorlogvoering. Genoemde samenwerking wordt in Knaps verhaal verpersoonlijkt door de Duitse *Reichspostminister* Ohnesorge en de Nederlandse radiopionier, later een van de hoogste PTT-functionarissen, ir. N. Koomans. Knap weet de 'Werdegang' van beide autoriteiten op het gebied van de telecommunicatie overtuigend te schetsen, met name die van de pro-Duitse maar niet nazi-gezinde Koomans die na de bevrijding van collaboratie werd beschuldigd.

*Forschungsstelle Langeveld* is een boeiend boek, waarop natuurlijk wel detailkritiek mogelijk is. Zo wordt wel erg vaak, namelijk iedere keer als de telecommunicatie met Nederlands-Indië aan de orde is, meegedeeld dat de afstand tussen beide rijkdelen twaalfduizend kilometer bedraagt. Knap gebruikt consequent de uitdrukking 'niet in het minst' waar hij het tegenovergestelde 'niet het minst' bedoelt. Dat Nederland na de Eerste Wereldoorlog met slechts drie grote problemen werd geconfronteerd, namelijk 'een dure, bij aflevering al verouderde *Telefunkenzender*, een uitgeweken Duitse keizer en verplichtingen door een achterhaalde samenwerking in een Duits-Nederlandse particuliere telegraafmaatschappij' is een stelling die wel erg bepaald wordt door het perspectief van het behandelde onderwerp. Een en ander neemt echter niet weg,

dat Knap een interessant boek heeft geschreven over een bij tijd en wijle vrij technisch onderwerp, op een zodanige manier dat het ook voor leken begrijpelijk is.

Dick Engelen

J. W. M. Schuiten, *De geschiedenis van de ordedienst. Mythe en werkelijkheid van een verzetsorganisatie* (Dissertatie Leiden 1998; Den Haag: Sdu uitgevers, 1998, 429 blz., f49,90, ISBN 90 12 08633 7).

Over de ware aard van de verzetsorganisatie de ordedienst (OD) zijn verschillende opvattingen in omloop. Met zijn proefschrift heeft de auteur beoogd het ontstaan van deze opvattingen te ontrafelen en deze aan de werkelijkheid te toetsen. Dat juist Schuiten, een oud-militair en historicus die jarenlang als docent aan de Koninklijke militaire academie te Breda verbonden is geweest, een geschiedenis van de OD heeft geschreven, komt in eerste instantie niet als een verrassing. De oud-leden zien de OD toch als een organisatie die na de capitulatie van het Nederlandse leger in mei 1940 door en uit dat leger is gevormd en via de activiteiten tijdens de bezetting de basis heeft gelegd voor het nieuwe na-oorlogse leger. Schuiten laat van dit beeld weinig over en kon dan ook boze reacties incasseren van de kant van de oud-OD-ers. Toch hebben zij meer reden om Schuiten dankbaar te zijn dan zij misschien zelf denken, want ook het alternatieve beeld vindt bij Schuiten geen genade. In het spoor van de sociaal-democratische voorman J. J. Vorrink, de Parlementaire enquêtecommissie regeringsbeleid 1940-1945 en L. de Jong is het immers gebruik de OD af te schilderen als een gevaarlijke rechtse organisatie die er sinds 1942 op uit was de baas te spelen over de andere verzetsorganisaties, om zo aan het einde van de bezetting de vrije hand te hebben voor het vestigen van een autoritair bewind.

Wat is hier mythe en wat is hier werkelijkheid? Schuiten benadert deze brisante materie omzichtig. Na een summier overzicht van het verzet in Frankrijk, België en Noorwegen, wijdt hij een hoofdstuk aan de gevolgen van de capitulatie voor het Nederlandse leger. Daarna beschrijft Schuiten in drie chronologische hoofdstukken de geschiedenis van de OD, om vervolgens een aantal thema's aan te snijden: de Duitse militaire rechtspraak over gevangenen genomen OD-ers en de relaties tussen de OD en achtereenvolgens de regering in Londen, de andere verzetsorganisaties en het Militair Gezag. Het boek sluit af met de activiteiten van een aantal OD-groepen beneden de grote rivieren tijdens de bevrijding en met de beeldvorming van de OD in de na-oorlogse geschiedschrijving.

Uit deze beschrijving rijst Schultens eigen beeld van de OD op, waarbij helaas dient te worden opgemerkt dat de lezer, als gevolg van de niet altijd even heldere inrichting van het betoog, nogal wat moeite moet doen dit scherp op het netvlies te krijgen. De OD blijkt een door representanten van de burgerlijke middenklasse geleide organisatie te zijn geweest. Dat deze desondanks zo'n militaire en strak geleide indruk maakte, is goeddeels het werk geweest van jonkheer P. J. Six, een reserve-officier van de cavalerie. Hij zou vanaf mei 1942 de OD opnieuw opzetten, gebruikmakend van zijn wijdvertakte maatschappelijke netwerk, zijn financiële onafhankelijkheid en zijn buitengewone organisatietalent. Doel van de OD was en bleef bij het vertrek van de Duitsers tijdens een mogelijk gezagsvacuüm de orde en rust te handhaven, in afwachting van de terugkeer uit Londen van de wettige overheid. Het imago van de OD als een stel rechtse rakkers met neigingen tot een staatsgreep is deels afkomstig van Vorrink en zijn omgeving, die tijdens en na de oorlog een ware hetze tegen Six en de zijnen hebben ontketend, maar is voor een ander deel ook door de OD in de hand gewerkt. Zo heeft Six zelf de mythe in stand gehouden dat jonkheer W. Röell, een uitgesproken anti-democratische generaal, de oprichter van de OD is geweest en dat er een driemanschap klaar stond om bij de